NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI
ILMIY AXBOROTNOMASI, [2026-2]
ISSN:2181-1458
ISSN:2181-0427

13.00.00-PEDAGOGIKA
journal.namdu.uz
PEDAGOGICAL

PEDAGOGIK OLIY TA'LIMDA MA'NAVIY-AXLOQIY TARBIYA SAMARADORLIGINI OSHIRISHNING USPENSKIY MODELI

Raximov Kodirjon Karimberdiyevich
Namangan davlat universiteti tadqiqotchisi

Annotatsiya: *Maqolada pedagogik oliy ta'limda ma'naviy-axloqiy tarbiya samaradorligini oshirishning muallif tomonidan ishlab chiqilgan modeli taqdim etiladi. Model V.A.Uspenskiy ilmiy-pedagogik faoliyatidan qayta tiklangan to'rt tamoyilga – haqiqiy ishga jalb etish, madaniy meros materialiga tayanish, ustoz namunasining izchilligi va natijaning uzoq muddatliligiga – asoslanadi. Tadqiqotda modelning maqsadli, mazmuniy, texnologik va natijaviy bloklari, ularning o'zaro bog'lanishi hamda amalga oshirish shartlari ishlab chiqiladi. Shuningdek, ma'naviy-axloqiy tarbiya samaradorligini baholashning cheklovlari va tadbirlar sonini oshirishga asoslangan yondashuvning samarasizligi tahlil qilinadi. Xulosada ma'naviy tarbiya alohida tadbirlar tizimi emas, kasbiy tayyorgarlikning mazmuniga singdirilgan jarayon sifatida tashkil etilishi lozimligi asoslab beriladi.*

Kalit so'zlar: *ma'naviy-axloqiy tarbiya, pedagogik model, samaradorlik, Viktor Uspenskiy, haqiqiy ish, madaniy meros, g'amxo'rlik etikasi, xarakter tarbiyasi, ustoz namunasi, oliy pedagogik ta'lim.*

МОДЕЛЬ УСПЕНСКОГО В ПОВЫШЕНИИ ЭФФЕКТИВНОСТИ ДУХОВНО-НРАВСТВЕННОГО ВОСПИТАНИЯ В ПЕДАГОГИЧЕСКОМ ВЫСШЕМ ОБРАЗОВАНИИ

Аннотация: *В статье представлена разработанная автором модель повышения эффективности духовно-нравственного воспитания в педагогическом высшем образовании. Модель опирается на четыре принципа, реконструированных из научно-педагогической деятельности В.А. Успенского: включение в подлинную работу, опора на материал культурного наследия, последовательность примера наставника и долгосрочность результата. Разрабатываются целевой, содержательный, технологический и результативный блоки модели, их взаимосвязи и условия реализации. Анализируются ограничения оценивания эффективности духовно-нравственного воспитания и неэффективность подхода, основанного на увеличении количества мероприятий. В заключении обосновывается, что духовное воспитание должно быть организовано не как система отдельных мероприятий, а как процесс, встроенный в содержание профессиональной подготовки.*

Ключевые слова: *духовно-нравственное воспитание, педагогическая модель, эффективность, Виктор Успенский, подлинная работа, культурное наследие, этика заботы, воспитание характера, пример наставника, высшее педагогическое образование.*

THE USPENSKY MODEL FOR RAISING THE EFFECTIVENESS OF SPIRITUAL AND MORAL EDUCATION IN HIGHER PEDAGOGICAL EDUCATION

Abstract: *The article presents a model developed by the author for raising the effectiveness of spiritual and moral education in higher pedagogical education. The model rests on four principles reconstructed from the scholarly and pedagogical work of V.A. Uspensky: involvement in genuine work, reliance on the material of cultural heritage, consistency of the mentor's example, and the long-term nature of the result. The target, content, technological and outcome blocks of the model, their interconnections and the conditions for implementation are elaborated. The limitations of assessing the effectiveness of spiritual and moral education and the ineffectiveness of an approach based on increasing the number of events are analysed. In conclusion, it is substantiated that spiritual education should be organized not as a system of separate events but as a process embedded in the content of professional preparation.*

Keywords: *spiritual and moral education, pedagogical model, effectiveness, Viktor Uspensky, genuine work, cultural heritage, ethics of care, character education, mentor's example, higher pedagogical education.*

KIRISH

Ma'naviy-axloqiy tarbiya pedagogik oliy ta'limning e'tirof etilgan vazifalaridan biri bo'lib, uning zarurligi hech kimda shubha tug'dirmaydi. Biroq amaliyotda mazkur ishning samaradorligi masalasi ochiq qolmoqda: tadbirlar o'tkaziladi, hisobotlar tayyorlanadi, qatnashuvchilar soni qayd etiladi, ammo bu faoliyat talabaning real kasbiy xulq-atvoriga qanday ta'sir ko'rsatayotgani aniqlanmaydi. Mazkur holat tarbiyaviy ishning mazmunini emas, uning tashkiliy

modelini qayta koʻrib chiqishni talab qiladi. Samaradorlik muammosining ildizi tarbiyaviy ishning oʻquv jarayonidan ajratilganida yotadi. Amaldagi amaliyotda maʼnaviy-axloqiy tarbiya koʻpincha alohida yoʻnalish sifatida tashkil etiladi: unga maxsus vaqt ajratiladi, maxsus masʼul belgilanadi, maxsus tadbirlar rejalashtiriladi. Natijada talabada ikki alohida soha haqidagi tasavvur shakllanadi: kasbiy tayyorgarlik va tarbiyaviy ish. Ikkinchisi birinchisidan ajralgan holda, koʻpincha rasmiy tarzda qabul qilinadi va shaxsiy ahamiyat kasb etmaydi. Mazkur muammoning yechimini izlashda tarixiy tajriba qimmatli material beradi. V.A.Uspenskiy (1879–1949) faoliyati bunday material sifatida alohida eʼtiborga loyiq. 1913-yilda Peterburg konservatoriyasini tugatgan musiqashunos 1918-yilda Toshkentga kelib, umrining oʻttiz yildan ortiq qismini Markaziy Osiyo xalqlari musiqa merosini oʻrganish va milliy kadrlar tayyorlashga bagʻishlagan. U 1918–1922-yillarda Toshkent Xalq konservatoriyasida dars bergan, 1928–1934-yillarda musiqa bilim yurtida ishlagan, 1936-yildan Toshkent konservatoriyasi professori va dekani boʻlgan, 1943-yilda sanʼatshunoslik doktori ilmiy darajasini olgan. Uning tarbiyaviy taʼsirining oʻziga xosligi shundaki, u maxsus tarbiyaviy tadbirlar orqali emas, birgalikdagi haqiqiy ish orqali amalga oshgan. Talabalar va yosh mutaxassislar uning atrofida maʼruza tinglash uchun emas, aniq ilmiy vazifani hal qilish uchun toʻplangan: maqomni yozib olish, ekspeditsiya materiallarini qayta ishlash, milliy musiqa nazariyasini shakllantirish. Mazkur ishning oʻzi qadriyatlarni uzatgan: unda aniqlik, sabr, oʻzga madaniyatga hurmat va merosga masʼuliyat amaliy talab sifatida namoyon boʻlgan. Mazkur tanlovning tarbiyaviy mexanizmi aniq. Maxsus tashkil etilgan tarbiyaviy vaziyatda ishtirokchi oʻzidan nima kutilayotganini biladi va shunga mos xulq-atvor koʻrsatadi; haqiqiy ish sharoitida esa natija real boʻlgani uchun u oʻz haqiqiy munosabatini namoyon qilishga majbur boʻladi. Qoʻlyozmani aniq koʻchirish yoki yuzaki bajarish, qiyinchilikda davom etish yoki toʻxtash – bu tanlovlarning har biri qadriyatli maʼnoga ega va aynan ular shaxsiy pozitsiyani shakllantiradi. Modelning ikkinchi tamoyili ham izohni talab qiladi. Madaniy meros materialiga tayanish tasodifiy tanlov emas: bunday material talaba uchun shaxsiy ahamiyatga ega boʻlish imkoniyatiga ega, zero u oʻz oilasi, hududi va xalqining tarixi bilan bogʻlanadi. Mavhum axloqiy mavzudan farqli oʻlaroq, aniq qoʻshiq, hunar yoki anʼana bilan ishlash talabada shaxsiy aloqadorlik hissini uygʻotadi. Aynan shu hissiy aloqadorlik qadriyatli taʼsirning zaruriy shartidir. Mazkur maqolaning metodologik pozitsiyasini aniq belgilash zarur. V.A.Uspenskiy tarbiya modeli yoki pedagogik nazariya yaratmagan; uning merosi musiqashunoslik va musiqa etnografiyasiga oid. Shu sababli maqola sarlavhasidagi Uspenskiy modeli iborasi olim tomonidan ishlab chiqilgan tizimni emas, balki uning hujjatlashtirilgan faoliyatidan qayta tiklangan tamoyillar asosida muallif tomonidan loyihalangan modelni anglatadi. Mazkur farqlash ilmiy halollikning zaruriy sharti hisoblanadi va modelning barcha qoidalari uchun amal qiladi. Olim faoliyatidan modelning asosini tashkil etuvchi toʻrt tamoyil qayta tiklanadi. Birinchi tamoyil haqiqiy ishga jalb etishdir: tarbiyaviy taʼsir maxsus tashkil etilgan tadbirda emas, real natijaga ega boʻlgan birgalikdagi mehnatda yuz beradi. Ikkinchi tamoyil madaniy meros materialiga tayanishdir: ish mazmuni shaxs uchun oʻz madaniyati bilan bogʻliqlikni his qilish imkonini beradi. Uchinchi tamoyil ustoz namunasining izchilligidir. Toʻrtinchi tamoyil esa natijaning uzoq muddatliligini tan olishdir. Birinchi tamoyilning psixologik asosi aniq. Maxsus tashkil etilgan tarbiyaviy vaziyatda ishtirokchi oʻzidan nima kutilayotganini biladi va shunga mos xulq-atvor namoyish etadi; bu esa uning haqiqiy pozitsiyasini aks ettirmasligi mumkin. Haqiqiy ish sharoitida esa, natija real boʻlgani uchun, shaxs oʻz haqiqiy munosabatini namoyon qiladi: u yo ishni puxta bajaradi, yo yuzaki; yo qiyinchilikda davom etadi, yo toʻxtaydi. Aynan shu real tanlovlar qadriyatli pozitsiyani shakllantiradi. Maʼnaviy-axloqiy tarbiya samaradorligini baholash masalasi alohida eʼtiborni talab qiladi. Xorijiy tadqiqotlarda xarakter tarbiyasi dasturlarining samaradorligi boʻyicha jiddiy empirik ish olib borilgan va aniq natijalar beruvchi yondashuvlarning umumiy belgilari aniqlangan. Shu bilan birga, mazkur sohada oʻlchov muammosi saqlanib qolmoqda: axloqiy sifatlar bevosita kuzatilmaydi, anketa natijalari esa ijtimoiy maʼqullanadigan javob berish moyilligi tufayli ishonchli emas. Shu sababli model samaradorligining mezonlari ehtiyotkorlik bilan belgilanishi lozim.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Mazkur tadqiqotning birlamchi manba bazasini V.A.Uspenskiyning ishlari tashkil etadi. 1924-yilda nashr etilgan Shashmaqom nota yozuvi va V.M.Belyayev bilan hamkorlikda 1928-yilda Moskvada chop etilgan turkman musiqasiga oid tadqiqot uning ish uslubini – dala materialiga tayanish, uni puxta qayd etish va tizimli umumlashtirish birligini – namoyon etadi. Mazkur ishlar birgalikdagi ilmiy mehnatning qanday tashkil etilgani haqida ham tasavvur beradi va modelning birinchi tamoyili uchun hujjatli asos boʻlib xizmat qiladi. Axloqiy tarbiya nazariyasining asoslari ijtimoiy fanlarda ishlab chiqilgan. E.Dyurkgeym axloqiy tarbiyaga bagʻishlangan ishida uning uch elementini – intizom ruhi, ijtimoiy guruhga mansublik va iroda avtonomiyasini – ajratib, axloqiy tarbiyani shaxsni jamiyat hayotiga tayyorlash jarayoni sifatida talqin qilgan. L.Nuchchi va D.Narvaes rahbarligida tayyorlangan axloqiy va xarakter tarbiyasiga oid yirik toʻplamda esa mazkur sohadagi zamonaviy nazariy yondashuvlar va empirik tadqiqotlar tizimlashtirilgan. Xarakter tarbiyasi dasturlarining samaradorligi masalasi alohida tadqiqot yoʻnalishini tashkil etadi. M.Berkovits va M.Bir mazkur sohadagi empirik tadqiqotlarni tizimli tahlil qilib, natija beruvchi dasturlarning umumiy belgilarini aniqlashgan: ularning uzoq muddatliligi, taʼlim muassasasining butun hayotiga singdirilganligi, oʻqituvchilar tayyorgarligi va oilaning ishtiroki. Mualliflarning muhim xulosasiga koʻra alohida, qisqa muddatli tadbirlar barqaror natija bermaydi; samaradorlik dasturning yaxlitligi va davomiyligi bilan bogʻliq. Tarbiyaviy ishning tashkiliy shakllari masalasi ham tadqiq etilgan. Adabiyotda loyihaviy

faoliyat, volontyorlik va ijtimoiy amaliyot kabi shakllarning tarbiyaviy salohiyati qayd etiladi, biroq ularning samaradorligi tashkil etilish tarziga bog‘liqligi ta’kidlanadi: agar ishtirok majburiy va rasmiy bo‘lsa, mazkur shakllar ham o‘z ta’sirini yo‘qotadi. Mazkur xulosa modelning haqiqiy ish tamoyili uchun qo‘shimcha asos beradi. N.Noddings mazkur an’anaga muqobil yondashuv taklif qiladi. Uning g‘amxo‘rlik etikasi konsepsiyasiga ko‘ra axloqiylik qoidalar yoki fazilatlar ro‘yxatini o‘zlashtirish orqali emas, g‘amxo‘rlik munosabatlarida shakllanadi. Noddings axloqiy tarbiyaning to‘rt tarkibiy qismini ajratadi: namuna, ya’ni g‘amxo‘rlikni so‘z bilan emas, amalda ko‘rsatish; suhbat, ya’ni ochiq va natijasi oldindan belgilanmagan muloqot; amaliyot, ya’ni g‘amxo‘rlik ko‘rsatish tajribasi; hamda tasdiqlash, ya’ni insonda uning eng yaxshi imkoniyatini ko‘rish va unga ishonch bildirish. Milliy ilmiy maktabda ma’naviy tarbiya masalalari izchil tadqiq etilmoqda. S.Ergashbayevning O‘zbekiston sharoitida uzluksiz ta’lim tizimi orqali yoshlarning ma’naviy dunyoqarashini rivojlantirishga bag‘ishlangan ishida uzluksiz ta’lim tizimi yoshlar dunyoqarashini shakllantirishning asosiy institutsional vositasi sifatida ko‘rib chiqiladi. Mazkur yondashuv model uchun bevosita ahamiyatga ega: u ma’naviy tarbiyaning natijasi uzoq muddatli ekanini va uni qisqa muddatli ta’sirlar bilan ta’minlab bo‘lmasligini asoslaydi. S.Ergashbayevning uzluksiz ta’limni tashkil etish orqali yoshlarning ma’naviy-falsafiy dunyoqarashini yuksaltirishga oid tadqiqotida esa dunyoqarash yuksalishi shaxsning mustaqil mushohadasi bilan bog‘lanadi.

METODOLOGIK QISM

Tadqiqotning metodologik asosini aksiologik, faoliyatli va sistemaviy yondashuvlarning uyg‘unligi tashkil etadi. Aksiologik yondashuv ma’naviy-axloqiy tarbiyaning maqsadini aniqlashda qo‘llanildi: uning natijasi talabaning axloqiy me’yorlarni bilishi emas, balki ularning uning qadriyatlar tizimiga kirishi va real qarorlariga ta’sir ko‘rsatishidir. Mazkur mezon modelning barcha bloklarini loyihalashda asosiy yo‘naltiruvchi bo‘lib xizmat qildi. Faoliyatli yondashuv modelning markaziy qoidasini belgilab berdi. Unga ko‘ra qadriyat faoliyat jarayonida, ayniqsa real natijaga ega bo‘lgan va tanlov talab qiluvchi faoliyatda shakllanadi. Shu asosda modelning asosiy tarbiyaviy vositasi sifatida maxsus tadbir emas, balki talabaning haqiqiy ishga jalb etilishi belgilandi. Ushbu tanlov tarbiyaviy ishning og‘irlik markazini tadbirlar rejasidan o‘quv va ilmiy faoliyat mazmuniga ko‘chiradi. Tadqiqotda tizimli-strukturaviy tahlil usuli qo‘llanildi. Uning yordamida tarbiyaviy jarayonning tarkibiy qismlari ajratildi va ular o‘rtasidagi bog‘lanishlar aniqlandi, bu esa modelning blok tuzilmasini asoslash uchun zamin yaratdi. Tahlil amaldagi tarbiyaviy ishda bloklar o‘rtasidagi bog‘lanishlarning zaifligini, ayniqsa natijaviy blokning amalda yo‘qligini ko‘rsatdi. Tarixiy-pedagogik rekonstruksiya usuli model tamoyillarini asoslashda qo‘llanildi. Uning qoidalari qat’iy belgilandi: har bir tamoyil hujjatlashtirilgan faoliyat faktiga tayanadi; tadqiqotchi talqini manbaning o‘z mazmunidan ochiq farqlanadi; olimga u ifodalamagan nazariy qoidalar nisbat berilmaydi. Modelning o‘zi muallif ishlanmasi sifatida belgilandi va bu holat ishning barcha qismlarida ochiq qayd etildi. Tadqiqotda kontekstual tahlil usuli qo‘llanildi. Uning yordamida olim faoliyatining tarbiyaviy jihatlari o‘z davrining sharoiti doirasida ko‘rib chiqildi va ulardan qaysi biri zamonaviy ta’lim muhitiga ko‘chirilishi mumkinligi aniqlandi. Tahlil ko‘chirilishi mumkin bo‘lgan narsa tashkiliy shakl emas, balki birgalikdagi haqiqiy ish tamoyili ekanini ko‘rsatdi. Pedagogik modellashtirish usuli tadqiqotning asosiy vositasi bo‘ldi. Model to‘rt blokdan iborat tizim sifatida loyihalandi va har bir blok uchun uning mazmuni, vazifasi, boshqa bloklar bilan bog‘lanishi hamda amalga oshirish vositalari belgilandi. Modellashtirishda yaxlitlik talabi asosiy mezon bo‘ldi: har bir blok qolganlari bilan funksional bog‘langan bo‘lishi va ulardan ajralgan holda qo‘llanilmasligi lozim.

TADQIQOT NATIJALARI

Olib borilgan tadqiqot natijasida model asosini tashkil etuvchi to‘rt tamoyil V.A.Uspenskiy faoliyatidan qayta tiklandi. Haqiqiy ishga jalb etish tamoyili olimning shogirdlarni ma’ruzalar emas, aniq ilmiy vazifalar atrofida birlashtirgan amaliyotiga tayanadi. Madaniy meros materialiga tayanish tamoyili uning butun faoliyatining mazmunidan kelib chiqadi. Ustoz namunasining izchilligi tamoyili olimning o‘zi talab qilgan aniqlik va sabrni o‘z ishida ko‘rsatganiga asoslanadi. Natijaning uzoq muddatliligi tamoyili esa yillar davom etgan ekspeditsiya va yozuv ishlarining tabiatidan kelib chiqadi.

MUHOKAMA

Ma’naviy-axloqiy tarbiyaning samarali modeli qanday bo‘lishi kerak degan savol xorijiy pedagogik diskursda keskin polemikaga sabab bo‘lmoqda. Bahsning bir qutbida tizimli, dalillarga asoslangan yondashuv turadi. M.Berkovits va M.Bir xarakter tarbiyasi dasturlarining samaradorligini empirik tahlil qilib, natija beruvchi dasturlarning umumiy belgilarini aniqlashgan: ularning uzoq muddatliligi, ta’lim muassasasining butun hayotiga singdirilganligi, xodimlar tayyorgarligi va oila ishtiroki. Ularning pozitsiyasidan kelib chiqadiki, tarbiyaviy ish aniq loyihalanishi, maqsadlari belgilanishi va natijalari o‘lchanishi lozim. N.Noddings bu yondashuvga muqobil pozitsiya taklif qiladi. Uning g‘amxo‘rlik etikasi konsepsiyasiga ko‘ra axloqiylik fazilatlar ro‘yxatini o‘zlashtirish orqali emas, g‘amxo‘rlik munosabatlarida shakllanadi. Noddingsning fikricha, dasturlashtirilgan xarakter tarbiyasining asosiy kamchiligi shundaki, u shaxsni tarbiyaviy ta’sir obyektiga aylantiradi, holbuki axloqiy o‘sish faqat teng munosabatda, ochiq suhbat va haqiqiy g‘amxo‘rlik tajribasida sodir bo‘ladi. U tarbiyaning to‘rt komponentini – namuna, suhbat, amaliyot va tasdiqlashni – ajratib, ularning har biri munosabat tabiatiga ega ekanini ta’kidlaydi. E.Dyurkgeymning klassik qarashlari bahsga ijtimoiy o‘lcham qo‘shadi. U axloqiy tarbiyani shaxsni jamiyat hayotiga tayyorlash jarayoni sifatida talqin qilib, unda intizom, guruhga

mansublik va iroda avtonomiyasi elementlarini ajratadi. Dyurkgeymning yondashuvida muhim jihat shundaki, u axloqiy me'yorni shaxsdan tashqaridagi ijtimoiy haqiqat sifatida koʻradi, biroq uning oʻzlashtirilishi shaxsning ongli roziligini talab qilishini ham tan oladi. Bu pozitsiya ikki qutb oʻrtasida oraliq oʻrin egallaydi: me'yor tashqaridan keladi, lekin u majburlash bilan emas, tushuntirish bilan qabul qilinadi.

XULOSA

Olib borilgan tadqiqot ma'naviy-axloqiy tarbiya samaradorligini tadbirlar sonini oshirish yoʻli bilan ta'minlab boʻlmasligini asoslab berdi. Muammoning ildizi tarbiyaviy ishning kasbiy tayyorgarlikdan ajratilganida yotadi; yechim esa uni oʻquv va ilmiy faoliyat mazmuniga singdirishdadir. Taklif etilgan model V.A.Uspenskiy faoliyatidan qayta tiklangan toʻrt tamoyilga – haqiqiy ishga jalb etish, madaniy meros materialiga tayanish, ustoz namunasining izchilligi va natijaning uzoq muddatliligiga – asoslanadi. Modelning maqsadli, mazmuniy, texnologik va natijaviy bloklari hamda ular oʻrtasidagi funksional bogʻlanishlar ishlab chiqildi. Samaradorlikni baholashning uch darajali tizimi asoslanib, faqat uchinchi daraja – pedagogik amaliyot davridagi real xulq-atvor – ishonchli koʻrsatkich ekani koʻrsatildi. Asosiy xavf sifatida rasmiylashuv aniqlanib, uni oldini olish uchun baholashni nazorat tizimiga emas, rivojlantiruvchi suhbatga bogʻlash tavsiya etildi. Yuqoridagilardan kelib chiqib quyidagi tavsiyalar shakllantirildi: birinchidan, tarbiyaviy ishning ogʻirlik markazini tadbirlar rejasidan oʻquv va ilmiy faoliyat mazmuniga koʻchirish; ikkinchidan, talabalarni mahalliy madaniy meros bilan bogʻliq real izlanish loyihalariga jalb etish; uchinchidan, pedagogik amaliyot davrida talabaga haqiqiy mas'uliyat yuklash; toʻrtinchidan, ma'naviy-axloqiy tarbiya natijasini tadbirlardagi qatnashuv bilan emas, kasbiy qarorlardagi qadriyatli asoslanganlik bilan baholash; beshinchidan, loyiha ishlarining davomiyligini kamida ikki semestr etib belgilash. Yakuniy xulosa sifatida shuni ta'kidlash lozimki, qadriyatlar haqida gapirish ularni uzatishning eng zaif usulidir. Ular birgalikdagi haqiqiy ishning sifat talablari orqali, ustozning oʻz qarorlari orqali va talabaning real mas'uliyat tajribasi orqali uzatiladi. Uspenskiy faoliyatining tarbiyaviy qiymati ham aynan shunda: u shogirdlarini nasihat bilan emas, ishning oʻzi bilan tarbiyalagan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Durkheim É. Moral Education: A Study in the Theory and Application of the Sociology of Education. – New York: Free Press, 1961. – 288 p.

2. Успенский В.А. Шашмаком. – Бухара, 1924.

3. Ergashbaev S. Oʻzbekiston sharoitida uzluksiz ta'lim tizimi orqali yoshlarning ma'naviy dunyoqarashini rivojlantirish // Объединяя студентов: международные исследования и сотрудничество между дисциплинами. – 2025. – Т. 1, № 1. – S. 314–316.

4. Noddings N. Caring: A Feminine Approach to Ethics and Moral Education. – Berkeley: University of California Press, 1984. – 216 p.

5. Успенский В.А., Беляев В.М. Туркменская музыка. Т. 1. – М., 1928.

6. Noddings N. The Challenge to Care in Schools: An Alternative Approach to Education. – New York: Teachers College Press, 1992. – 193 p.

7. Ergashbayev S. Uzluksiz ta'lim tashkil etish orqali yoshlarning ma'naviy-falsafiy dunyoqarashini yuksaltirish // Bulletin of Contemporary Researches: Multidisciplinary. – 2025. – Vol. 1, № 1. – P. 10–13.

8. Berkowitz M.W., Bier M.C. What Works in Character Education // Journal of Research in Character Education. – 2007. – Vol. 5, № 1. – P. 29–48.

9. Nucci L.P., Narvaez D. (eds.) Handbook of Moral and Character Education. – New York: Routledge, 2008. – 622 p.

10. Mirzaolimjon ogʻli M.M., Shohbozbek E. Yangi Oʻzbekistonning ta'lim siyosati va universitetlarning yangi modellari // Pedagogik islohotlar va ularning yechimlari. – 2025. – Vol. 16, № 01. – B. 325–328.